

формування й реалізації державної освітньої політики в зазначений період.

Джерела

1. *Адамский А. И.* Становление образовательной деятельности / А. И. Адамский // Доклад на VIII Всеукраинской конференции «Педагогика развития» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.school.edu.ru>; <http://www.cjc.ru>
2. *Акинфиева Н. В., Владимирова А. П.* Государственно-общественное управление образовательными системами / Н. В. Акинфиева, А. П. Владимирова // Учебно-методическое пособие – Саратов: Приволж. кн. из-во. – 2001. – 49 с.
3. *Журавський В. С.* Державна освітня політика: поняття, системність, політичні аспекти / В. С. Журавський // Права держава: щорічник наукових праць. – Вип. 14. – К. – 2003. – С. 20–30.
4. *Куклин В. Ж., Беляков С. А.* Системные аспекты образовательной политики и управление образованием / В. Ж. Куклин, С. А. Беляков // Университетское управление. – № 326. – С. 10–23.
5. *Культура, культурология и образование. Материалы круглого стола // Вопросы философии.* – 1997. – № 2. – С. 3–56.

6. *Миронов А. В.* Образование как сфера государственной политики России // Социально-гуманитарные знания / А. В. Миронов. – 2002. – № 6. – С. 32–33.

7. *Налетова И. В.* Образовательная политика в области образования / И. В. Налетова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tsu.tmb.ru>

8. *Огнев'юк В. О.* Університетська освіта України в контексті перспектив Європейської інтеграції. // Віче. – 2010. – № 20.

9. *Полонский В. М.* Словарь понятий и терминов по законодательству Российской Федерации / В. М. Полонский М.: Московский ин-т развития образовательных систем. – 1995. – 58 с.

10. *Тертичка В. В.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. В. Тертичка // – К.: Вид-во «Основи». – 2002. – 750 с.

11. *Филиппов В. М.* Образовательная политика России на современном этапе / В. М. Филиппов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.phlippov.ru>

12. *Халлак Ж.* Политика в области образования и содержание обучения / Ж. Халлак // Перспективы. – Т. XXX. – № 2. – 2001. – С. 24 – 29.

24

Культурні права та свободи людини і громадянина: питання регламентації змісту та реалізації

Микола МАЦЬКЕВИЧ,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри конституційного
та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ

Права, свободи та обов'язки людини і громадянина є центральним елементом, основою конституційно-правового статусу особи. Саме в правах, свободах та обов'язках юридично оформляються стандарти поведінки громадянина, що визнаються і гарантуються державою. Закріплення в конституції, інших актах чинного законодавства прав та свобод людини і громадянина, їх обсяг, види та зміст нині є однією з пріоритетних проблем цивілізації. Водночас становлення та розвиток таких прав – суттєва ознака ступеня демократизації усіх політичних та суспільних інститутів, зрілості громадянського суспільства, показник, що характеризує певну державу як правову чи навпаки [1, с. 16].

У цьому контексті в нашій державі особливої актуальності набуває питання вивчення природи конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина, зокрема, – порядку регламентації їхнього змісту та реалізації. В юридичній літературі наголошується, що у XXI столітті культурні права набули виняткового значення для всіх країн світу й стали невід'ємною складовою

конституційно-правового статусу людини. Так, вітчизняні правознавці справедливо зауважують, що культурні права та свободи людини – це можливість збереження й розвитку національної самобутності особи, доступу до духовних досягнень свого народу, всього людства, їх засвоєння та використання, участь у подальшому їх розвитку, можливість участі в науковому житті (право на

освіту, навчання рідною мовою, свободу наукової, технічної та художньої творчості тощо) [8, с. 229].

У свою чергу, Ж. Пустовіт зазначає, що в загальному розумінні культурні права та свободи людини і громадянина в Україні за своєю суттю є мірою духовності, яку гарантує особі держава з урахуванням умов життя та діяльності громадян, суспільства та самої держави. Тому за своїм змістом культурні права та свободи – це духовні блага, які надає держава. Останні ж являють собою межі та спосіб поведінки чи діяльності особи в культурній сфері [4, с. 58].

Загалом, розглядаючи тлумачення в сучасній юридичній науці конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина, слід зауважити, що наразі їх системний аналіз набуває дедалі більшого значення, адже проблеми освіти, доступу до культурної й історичної спадщини, свободи творчості та наукової діяльності відіграють дедалі більшу роль у процесі формування нового типу інформаційного суспільства. До того ж, як свідчить досвід європейських держав, питання культурної ідентифікації, а отже, й проблеми забезпечення культурних прав та свобод людини і громадянина, стають чи не основними під час демократичного поступу сучасних суспільств. Більше того, доволі часто в процесі боротьби за права та свободи людини і громадянина основним стимулом, що змушує людей відстоювати їхні права, якраз і стають проблеми забезпечення можливостей культурної самореалізації, задоволення культурних і творчих потреб особи. Тому, характеризуючи групу культурних прав та свобод людини і громадянина у загальній системі прав та свобод, доцільно ще раз підкреслити, що їх у жодному разі не потрібно розглядати як «другорядні» порівняно з такими класичними групами прав та свобод людини, як особисті, політичні, економічні чи соціальні. Більше того, дисбаланс у загальній системі прав людини (якщо будь-які з названих прав набувають домінуючого значення, відсуваючи тим самим культурні права на задній план) не просто спричиняє проблемну ситуацію в межах тієї чи іншої групи, а й стає загрозою правовому статусу людини як такому, підриваючи можливості її всебічної реалізації в суспільстві [5, с. 166–167].

Водночас група конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина в умовах набуття Україною рис демократичної, соціальної, правової держави є не лише засобом задоволення культурних (інтелектуальних) інтересів і потреб, а й становить один із елементів механізму правового регулювання суспільних відносин у цілому. Ці властивості є формами прояву особистісної й соціальної цінності прав та свобод людини і громадянина. Як свідчить світовий досвід, нагадує О. Костенко, існує така закономірність: що нижча соціальна культура, то вищий рівень корупції. Тож марними є сподівання на прогресивну роль так званого громадянського суспільства [2].

У зв'язку з цим автору імпонує позиція В. Селіванова, який стверджував, що у процесі демократичної трансформації українського суспільства проблема формування вітчизняної політичної системи, державності, системи публічної влади, правової системи, в тому числі системи конституційних прав і свобод людини та механізму їх правового регулювання, є такою ж актуальною, як і проблема ринкових перетворень в економічному секторі [7, с. 13].

Аналізуючи основні риси правової регламентації конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина, доцільно спиратися не тільки на зміст статей 53, 54 Основного Закону України, а й враховувати весь комплекс конституційних норм права, що тією чи іншою мірою стосуються змісту та реалізації цих прав і свобод.

Отже, насамперед необхідно зазначити певні особливості змісту норм права, що дістали свою зовнішню об'єктивізацію у статтях 53 і 54 Конституції України та

присвячені закріпленню культурних прав і свобод людини й громадянина.

Так, ч. 1 ст. 53 Основного Закону закріплює право кожного на освіту незалежно від наявності або відсутності в нього громадянства України. У свою чергу, ч. 3, 4, 5 цієї ж статті закріплюють право на доступну й безоплатну дошкільну, повну загальну середню, професійно-технічну, вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах; право учнів і студентів на одержання державних стипендій та пільг; право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі; право громадян, які належать до національних меншин, відповідно до закону на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних закладах або через національні культурні товариства. Вказані норми права визначають особливості реалізації низки варіантів можливої поведінки суб'єкта, що є складовою загального права на освіту.

Власне, проголошені ст. 53 Конституції України норми права, в яких фіксується право на освіту, відповідають принципам, установленим в міжнародних нормативно-правових актах. Насамперед ідеться про такі документи, як Загальна декларація прав людини 1948 року і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року. Варто нагадати, що у ст. 26 декларації зазначається: «Кожна особа має право на освіту. Освіта має бути безкоштовною хоча б у тому, що стосується початкової та загальної освіти. Початкова освіта має бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта має бути доступною широкому загалу, а вища освіта повинна бути рівною мірою доступною для всіх на підставі здібностей кожного. Освіта має бути спрямованою на повний розвиток особистості, підвищення рівня поваги до прав людини й основних свобод». Схожа норма права в розгорнутому вигляді міститься і в ст. 13 згаданого пакту, де також сказано, що його держави-учасниці визнають право кожної особи на освіту й погоджуються з тим, що вона має бути орієнтованою на всебічний розвиток індивіда, формування відчуття особистої гідності, поваги до прав та свобод людини і громадянина [6, с. 201–202].

Водночас, у ст. 54 Конституції України закріплюються свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ч. 1 ст. 54) та право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 2 ст. 54). Варто зауважити, що за своєю суттю це право відкриває людині і громадянину можливості для участі в науковому житті. Його зміст становлять блага у сфері наукової діяльності та права на ці блага, тобто права на одержання, захист, володіння, користування і розпорядження ними. Інакше кажучи, змістом права на свободу наукової творчості є саме свобода наукової творчої діяльності, захист моральних і матеріальних інтересів, інтелектуальної власності тощо. За своєю формою це право являє собою міру або зразок, спосіб, форму поведінки, виявлення волі, інтересів можливостей у сфері наукової діяльності [1, с. 176].

Окрім того, до конституційних норм права, які стосуються регламентації змісту й забезпечення реалізації культурних прав та свобод варто відносити також і низку юридичних норм другого розділу Конституції України, в яких держава зобов'язується сприяти розвитку культурної самобутності всіх корінних народів і національних меншин, котрі проживають на території України (ст. 11), дбати про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які перебувають за межами держави (ст. 12). Ці норми права спрямовані на створення найсприятливіших умов для поступу в суспільстві національної культури, а відповідно – і для забезпечення реалізації культурних прав та свобод членів цього суспільства.

Стаття 36 Конституції України, встановлюючи право громадян на свободу об'єднуватись у політичні партії та громадські організації для здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення різних, у тому числі й культур-

них інтересів, закріплює одну з гарантій конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина. У цьому разі спостерігається досить цікава ситуація, за якої успішна реалізація політичного права (на об'єднання у громадські організації) виступає як одна з гарантій реалізації інших видових груп прав і свобод. Адже створення таких організацій може мати на меті сприяння реалізації та захисту певних, зокрема, культурних прав і свобод людини.

Норми права, що закріплені у ст. 23–24 Конституції України та функціонально зорієнтовані на забезпечення вільного розвитку особистості й рівноправ'я громадян України, їх рівність перед законом і забезпечення однакових можливостей у громадсько-політичній і культурній сфері, у здобутті освіти і професійній підготовці, також потрібно відносити до засобів безперешкодної реалізації усіх, у тому числі й культурних прав та свобод.

У процесі конституційного формулювання норм права, присвячених регламентації змісту й реалізації культурних прав та свобод людини і громадянина, застосовуються ті самі засоби, що властиві конституційному регулюванню загалом. Це засоби дозволу, зобов'язання та заборони.

Так, щодо культурних прав та свобод людини і громадянина засіб дозволу в Конституції України використовується під час закріплення їх переліку (ч. 1, 4, 5 ст. 53 і ч. 1, 2 ст. 54). У такому сенсі об'єктивація в Конституції правила про те, що громадяни мають право або свободу (чи остання гарантується), означає, що держава визнає, дозволяє та забезпечує реалізацію можливої поведінки особи, яка входить до змісту цього права або свободи.

Сутність засобу зобов'язання полягає в тому, що в конкретних ситуаціях і за певних умов суб'єкту потрібно, незалежно від його бажань та інтересів, дотримуватися чітко визначеної в нормах права поведінки. Цей засіб застосовується під час конституційного закріплення гарантій реалізації культурних прав та свобод. При цьому держава визнається адресатом зобов'язувальних юридичних норм (ч. 2 ст. 53, ч. 3, 5 ст. 54 Конституції України).

Зміст засобу заборони відображається в нормах права, згідно з якими суб'єкт (незалежно від його бажань та інтересів) повинен утримуватися від певної поведінки. Як зазначалося вище, засіб заборони також застосовується у разі закріплення гарантій реалізації культурних прав і свобод. Норми Конституції, в яких застосовується цей засіб, спрямовані на недопущення вчинення дій, що можуть призвести до обмеження змісту або створення перешкод у процесі реалізації відповідних прав та свобод людини і громадянина. Наприклад, такий засіб використано у ч. 2, 3 ст. 22 Основного Закону України, відповідно до яких забороняється скасовувати конституційні права та свободи людини і громадянина або звужувати зміст і обсяг останніх під час схвалення нових законів чи внесення змін до чинних нормативно-правових актів.

Автор переконаний, що таке застосування засобу заборони варто оцінювати позитивно. Адже цей підхід дає можливість не тільки чітко уявити, які діяння суб'єкт правотворчості вважає порушенням законних прав і свобод особи, а й опосередковано, шляхом певних логічних операцій установити конкретні повноваження, що порушуються забороненими діяннями, а отже – входять до змісту певного права. Наприклад, зі сформульованої в ч. 2 ст. 24 Конституції України заборони привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками випливає право кожного громадянина на рівні права та свободи з іншими громадянами незалежно від наведених ознак.

Однак засіб заборони практично не використовується під час регламентації на конституційному рівні змісту прав та свобод людини і громадянина, зокрема й ті, що

утворюють групу культурних. Хоча цей засіб доцільно активно застосовувати під час визначення кола повноважень, які входять до змісту конкретного конституційного права. В умовах правової держави загальною визначеною принципом, що визначає правовий статус особи, є правило: «Дозволено все, що прямо не заборонено законом». Ця обставина робить актуальним не тільки позитивний перелік повноважень, а й визначення (якщо це можливо) діянь, від яких необхідно безумовно утримуватися під час реалізації певного права.

Отже, з метою підвищення ефективності застосування способів дозволу, зобов'язання та заборони під час регулювання змісту й умов реалізації конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина потрібно:

1) під час упорядкування взаємовідносин держави й особи й передусім під час установлення підстав і меж правомірного обмеження державними органами чи їх посадовими особами змісту або реалізації конкретних конституційних прав ширше застосовувати засіб дозволу якраз на такі можливості, адресуючи дозвіл конкретно визначеним суб'єктам;

2) у ході застосування засобу зобов'язання як однієї з форм закріплення гарантій реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина чітко й однозначно визначати адресатів зобов'язувальних норм права;

3) під час визначення змісту конкретних конституційних прав та свобод доцільно використовувати не лише засіб дозволу на певні діяння, а й засіб заборони, за допомогою якого потрібно визначити діяння, від яких варто безумовно утримуватися під час реалізації певного права чи свободи [3, с. 8].

На підставі викладеного можна дійти висновку, що конституційні культурні права та свободи людини і громадянина стосуються реалізації прав та свобод суб'єктів у культурній і духовній сферах. Розвиток культури особи та народу загалом значною мірою залежить саме від наданих державою можливостей розвивати, задовольняти та втілювати в життя свої культурні потреби. Регламентація конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина в сучасній Україні здійснюється на трьох взаємодоповнюючих нормативних рівнях: конституційному, законодавчому та міжнародному.

Джерела

1. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2008. – 252 с.
2. Костенко О. Про підвищення ролі суспільних наук у модернізації України // Віче. – 2010. – № 13. – С. 25–27.
3. Лисенков С. Л. Особливості регламентації змісту і реалізації суб'єктивних культурних прав і свобод у Конституції України // Адвокат. – 2006. – № 3. – С. 6–9.
4. Пустовіт Ж. М. Актуальні проблеми прав і свобод людини та громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: КНТ, 2009. – 232 с.
5. Пушкіна О. В. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підруч. / О. В. Пушкіна, В. М. Шкабаро, Т. М. Заворотченко. – Д.: Вид-во ДУЕП імені Альфреда Нобеля, 2011. – 336 с.
6. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. – К.: Логос, 2006. – 416 с.
7. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. – К.: Ін Юре, 2002. – 724 с.
8. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: Академічне видання. – Х.: Право, 2009. – 468 с.